ԿՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Տ. ԻՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. ՊՈՂՈՍՅԱՆ
Միաբան Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի

ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՈՐՊԵՍ ԸՆՏԱՆԻՔ ԵՒ ԿԵՆՍԱԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՕՂԱԿ

«Քեզ գրում եմ այս բանը, որովհետեւ յոյս ունեմ, որ շուտով կը գամ։ Իսկ եթէ ուշանամ, դու կիմանաս, թէ ինչպէս պէտք է վարուես Աստծու տան մէջ, որ կենդանի Աստծու եկեղեցին է՝ սիւն եւ հաստատութիւն ճշմարտութեան»

(Ա. Տիմ. Գ. 14–15)։

Աստվածաշնչում բազում են վկայություններն ու զուգահեռները «եկեղեցի» եւ «ընտանիք»[1] հասկացությունների, ինչպես նաեւ դրանց գործառույթների եւ հարաբերակցության վերաբերյալ (հմմտ. Տիտ. Ա. 5–7)։ Քրիստոնեության մեջ ի սկզբանե «Եկեղեցի» անվան ներքո հասկացվել է Աստծու ժողովրդի ամբողջությունը, որոնք, լսելով Աստծու կոչը դեպի փրկություն եւ հետեւելով այդ կանչին, կազմում էին ընտրյալների խումբը (γένος εκλεκτόν) եւ հավաքում բոլորին[2]։ Բովանդակային առումով եւ ո՛չ պատահականորեն այս երկու հիմնարար ինստիտուտները երբեմն-երբեմն նաեւ բառացիորեն նույնանում են (հմմտ. Մատթ. ԺԸ. 20, Գաղ. Զ. 2), քանի որ երկու դեպքում էլ խոսքը միմյանց եւ Աստծու հետ հաղորդակցության, սիրո եւ հոգեւոր առաքելության (հմմտ. Մատթ. ԺԹ. 6, Հովհ. ԺԳ. 35) եւ վերջնարդյունքում երկնային արքայությանն անդամագրվելու մասին է (հմմտ. Ա. Տիմ. Դ. 1–8, Եբր. ԺԳ. 4, Յայտ. Զ. 9–11)։ Հետաքրքրական է Աստվածաշնչի ուղիղ-իմաստային անդրադարձը, երբ

---

[1] *«Ընտանիքն է մանաւանդ որը կը պահէ որեւէ ազգի աւանդութիւնքն, տոհմային առաքինութիւնքն, լեզուն ու կրօնն, ցեղային հանգամանքներն։ Յետին այլ ամրագոյն ապաւէնն է այն, ո՛ր եւ է ժողովրդեան ազգայնութեան ոգւոյն, յորմէ չկարեն խլել զայն...»* (Ռ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ, *Ընտանեկան բարոյական, «Երկրագունդ», 1887, թիւ 5, էջ 110–112)։*

[2] *Տե՛ս* Кирилл Иерусалимский, свят., Поучения огласительные и тайноводственные, XVIII, 24, *էջ 307։*

Եկեղեցու կարեւոր դերակատարությունը բացատրվում է ընտանիքի օրինակով, իսկ հատկորոշելու համար ընտանիքի (եւ մասնավորապես Պսակի սուրբ խորհրդի) կարեւորությունը՝ տրվում է Եկեղեցու օրինակը. «Մարդի՛կ, սիրեցե՛ք ձեր կանանց, ինչպես որ Քրիստոս սիրեց Եկեղեցին եւ Իր անձը մատնեց նրա համար» (Եփես. Ե. 21—33, տե՛ս նաեւ Մատթ. ԺԹ. 6, Ա. Հովհ. Դ. 21, Ա. Տիմ. Ե. 8)։ Եւ որովհետեւ Եկեղեցին խորհրդաբանորեն ներկայացնում է Քրիստոսի մարմինը, յուրաքանչյուր Եկեղեցի բաղկացուցիչ եւ գործունյա տարր է Աստծու արքայության, այնպես, ինչպես որ յուրաքանչյուր հավատացյալ անհատ մաս է կազմում եւ գործունյա անդամ է իր Եկեղեցու։ Հայր Պողոս Լեւոն Զեքիյանը, վերլուծության ենթարկելով պատմիչ Եղիշեի «Վարդանի եւ հայոց պատերազմի մասին» երկը, նախ անդրադառնում է Հայոց Եկեղեցու աստվածաբանության ու հոգեւոր գիտության ինքնատիպությանը, այնուհետեւ ի շարս մի շարք այլ փաստագրումների՝ եզրակացնում է, որ Եղիշեի ընկալման մեջ Եկեղեցու հոգեւոր էությունը շաղկապված է եկեղեցու նյութական կառույցի հետ։ Թեեւ Եկեղեցու իսկատիպ էությունը կարելի է գտնել հոգեւոր բնագավառում, այդուհանդերձ «կարելի է ասել, որ այդ երկուսի հարաբերությունը նման է խորհրդանշանի կամ արտաքին եւ շոշափելի նշանի հարաբերությանը իր համապատասխան հոգեւոր եւ անտեսանելի էությանը,— թերեւս այն պատճառով, որ հեղինակը «եկեղեցի» բառը հաճախ երկիմաստ է արտահայտում,— «...յուրաքանչյուր հավատացյալի ներսում գտնվող հոգեւոր տաճարը իսկապես կառուցվում է շնորհիվ իր զոհաբերության...»։ Ուշագրավ է, որ Եկեղեցին հանդես է գալիս մոր դերում, իսկ հավատացյալների բազմությունը բնորոշվում է՝ «ուխտ Եկեղեցւոյ» ձեւով։ Ուսումնասիրողը պնդում է, որ Եղիշեի աստվածաբանության մեջ եկեղեցաբանությունը, մասնավորապես՝ Եկեղեցու էության պարզաբանումը, շատ ավելի խորն է, քան ժամանակակից որեւէ այլ մատենագրինը։ Ըստ այսմ՝ հանուն Եկեղեցու մղվող պայքարը միաժամանակ նշանակել է պայքար ազատության համար։ Ավելին՝ ազատության սահմանափակումը որոշ ժամանակ հանդուրժվել է, բայց Եկեղեցու նսեմացման փորձերը՝ ո՛չ[3] *(հմմտ. Ա. Կորնթ. ԺԲ. 12, 14. 12)։ «Անհատով է իրականանում Եկեղեցին, եւ Եկեղեցով է իրականանում Աստուծո արքայությունը, ինչպես չի կարող*

[3] *Տե՛ս Հ. Պողոս Լեւոն Զեքիյան, Եղիշեի երկը որպես վաղ հայկական եկեղեցու եկեղեցաբանության վկայություն, «Էջմիածին», Ա., 1990, էջ 40—49։*

Եկեղեցի լինել առանց անհատների, այնպես էլ չի կարող Աստուծո արքայութիւնը լինել առանց Եկեղեցիների»[4]։ Ահավասիկ, այդպես է Աստծու արքայությունն իր Եկեղեցու միջոցով գործադրում եւ վավերացնում մարդու կոչումը. «Հետեւաբար աշխարհի ընթացքը անհատական հիմքի վրա է հաստատված. այդպես է եւ Աստուծո արքայությունն, որի հիմք կազմող անհատը հավատացյալն է ու յուրաքանչյուր Եկեղեցի, եւ որի շնորհները ստանում է անհատը յուրաքանչյուր Եկեղեցով։ Ազգությունն ու Եկեղեցու ազգայնությունը անխզելի տարրեր են տիեզերական կյանքի մեջ»[5]։ Նկատի ունենալով սույն վավերագրումները՝ միանգամայն փաստելի է, որ ընտանիքը սկզբնավորվում է Աստծու օրհնությունից (հմմտ. Մատթ. Ե. 48, 6. 7–8, Գործք Ժէ. 26, 29, Ա. Պետ. 5. 7)։ Ամեն անգամ, երբ մարդը, բաժանվելով իր հայրական ընտանիքից, սուրբ խորհրդով նոր ընտանիք է կազմում՝ «երկուսը մի մարմին են դառնում» (Ծննդ. Բ. 22, 24), մի նոր ընտանիք է ձեւավորվում նաեւ երկնային արքայության մեջ (հմմտ. Ա. Տիմ. Դ. 1—8, Եբր. ԺԴ. 4), ինչը հավաստում է, որ Աստված աշխարհն ստեղծել է որպես մեկ միասնական ընտանիք, որի կենտրոնը մարդն է (հմմտ Ծննդ. Ը. 21, Թ. 37, Ղուկ. Գ. 38, Ա. Թեսաղ. Դ. 6—7)։ Եկեղեցու առաքելության անբաժան մասն է, մարդկության՝ իբրեւ մեկ միասնական ընտանիքի փրկագործումն ու Աստծու արքայության իրագործումը, որի վերջնական կատարումը հավիտենական կյանքն է։ Քրիստոնեական հավատքը եւս ներկայացնում է միայն մեկ (Ընդհանրական եւ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին) ընտանիք, որի գլուխն Ինքը՝ Քրիստոսն է (Եփես. Ե. 23, Կողոս. Ա. 18)։ Ուրեմն՝ ընտանիք է նաեւ Եկեղեցին, կամ այլ խոսքով՝ Եկեղեցին Աստծու ընտանիքն է (հմմտ. Հովհ. Ժ. 30, Ղուկ. ԻԲ. 42), քանի որ մարդկանց Աստծու հետ միանալու միջոցով է, որ իրականանում է Աստծու արքայությունը (հմմտ. Գաղ. Բ. 20, Հռոմ. Ջ. 10, Բ. Կորնթ. Ջ. 16, ԺԴ. 4)։ Եւ այս սկզբունքը միանգամայն ըմբռնելի է, «որովհետեւ մարդու կոչումն էլ Աստուծո հետ հաղորդակից լինելն է», ինչպես գրում է Ս. Եղիշեն։ Իսկ Ս. Վարդան Մամիկոնյանն ասում է. «Մեք թէպէտ եւ մարմնով յերկրի եմք, այլ հաւատովք յերկինս եմք շինեալ»[6]։ Եկեղեցու ընտանեկան բնույթի ու դերակատարության մասին է աստվածաշնչյան՝ «որպէս Ադաման

[4] Ա. Տէր-Միքելեան, *Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցու Քրիստոնեականը, Ս. Էջմիածին, 2007, (այսուհետ՝ Քրիստոնեական), էջ 261։*

[5] *Անդ, էջ 262։*

[6] *Անդ, էջ 202։*

ամենեքին մեռանին, նոյնպէս եւ Քրիստոսիւ ամենեքեան կենդանասցին» (հմմտ. Ա. Կորնթ. ԺԵ. 21, ԻԲ. 2, Կորնթ. Ե. 14, 15) անդրադարձը։ Այս դիտանկյունից հիշարժան է, որ եւ նախամարդու, եւ Քրիստոսի օրինակատարությունն ու հաղթանակը մարդկության օրինակատարությունն են, հավասարապես արդարությունն ու հաղթանակը (հմմտ. Մատթ. Գ. 15, Ե. 17, Եբր. Ժ. 7, Հովհ. ԺԶ. 33)։ Հայր Աստված Քրիստոսով հայում է մեզ, որովհետեւ Քրիստոս մեր նախահայրն ու գլուխն է, մենք՝ Նրա ժառանգները (այս սկզբունքով պայմանավորված՝ եկեղեցական ընտանիքի անդամների՝ հայրերի, հայրապետների ու սրբերի բարեվաստակ ձեռքբերումները մերն ենք համարում)։

Խաչի վրա եւս Քրիստոս մարդկության մեղքն Իրենը համարեց, որպեսզի մենք էլ Նրա կյանքը մերը համարենք (հմմտ. Բ. Կորնթ. Ե. 21, Ա. Պետ. Բ. 24, Ես. ԿԳ. 4)։ Նա, խաչի վրա ոչնչացնելով մահը, անեծքն առավ (Հռոմ. Գ. 25, Բ. Կորնթ. Ե. 14, 15), որպեսզի մենք օրհնություն ստանանք (Եբր. Բ. 15). «Միաբանեցին երկինք եւ երկիր ի մահու Միածնին Աստուծոյ», ինչպես բնորոշում է Եղիշե աստվածաբանը։ Ըստ որում, Եկեղեցու ազգային լինելու գործառույթի մեջ որեւէ իմաստով դույզն-ինչ հակասություն չկա. Աստվածաշունչն առլեցուն է այնպիսի դրվագներով, որոնց մեջ ուղղակիորեն ազգային պատկանելությունը կարեւորելու, ազգայինի խրախուսում ու ջատագովություն կա (հմմտ. Ծննդ. ԻԴ. 3, ԼԴ. 14, Ելից ԼԳ. 15—16, Բ. Օր. Է. 3—4, ԻԱ. 10—13, Դատ. ԺԴ. 13—14, Բ. Եզր. Ժ. 10—11). հենց միայն այն պատճառով, որ Եկեղեցու էության հաստատությունն ու անխախտությունն ապահովվում է Ս. Հոգու խնամածությամբ (հմմտ. Գործք. ԺԵ. 28, ԺԶ. 6, Եփես. Դ. 4, Ա. Պետր. Ա. 23, Բ. 9—10)։ Սակայն յուրաքանչյուր Եկեղեցի իր ազգի կյանքում ունի իր պատմական առաքելությունը եւ «զարգանում է ըստ մարդկային հառաջադիմության, առ որ ձգտում էին եւ առաքյալներն աշխատությամբ ու նահատակությամբ (հմմտ. Եփես. Դ. 13, Կող. Ա. 10, Բ. Պետ. Գ. 18)... ինչպես որ Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին անհատի փրկության համար է ծառայում, եւ ինքն եւս անհատով է իրականանում ու հառաջադիմում, այնպես էլ յուրաքանչյուր ճշմարիտ հավատացյալ հայ թե՛ Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցու մի անհրաժեշտ ու բաղկացուցիչ անդամն է եւ թե՛ անձամբ իսկ Եկեղեցի է, այլեւ Քրիստոսի հետ հավատքով միացած թե՛ վեմ ու հիմք է Եկեղեցու եւ թե՛ նորա հառաջադիմության նպատակ... Ուստիեւ Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցու փառաց փառքի ժամանակ՝ «Ամենայն մարդ յանձն իւր

Եկեղեցի էր, նոյն ինքն քահանայ. մարմինք իւրաքանչիւր սուրբ սեղան, եւ ոգիք նոցունց՝ պատարագ ընդունելի»... իսկ ճանապարհի միակ լուսատուն ու լուսավորողն է Ս. Գիրքը, որ թե՛ կրթում է Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցու զավակներին, թե՛ աճեցնում ու զարգացնում Աստծու շնորհաբաշխ ձեռքի տակ. «Որք իջին յարգանդ հոգեւոր աւազանին պարգեւօք ամենասուրբ Երրորդութեան, օրհնութեամբ եւ քահանայական խորհրդեամբք, եւ ծնանին Հոգւով ի Քրիստոս լուսաւորեալ»,— ասում է Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը։ Ուստիեւ սկզբից ի վեր ճշմարիտ հայի սկզբունքն է. «Մի է մայր մեր Եկեղեցի, որ երկնեաց զմեզ, եւ մի է Հայր մեր Ս. Հոգին, որ ծնաւ զմեզ». դրոշմում է հայի ճակատին Սուրբն Հովսեփ։ «Հայր մեր զսուրբ Աւետարանն գիտեմք եւ մայր՝ զառաքելական Եկեղեցի կաթուղիկէ», գոչեցին եւ հավատավառ Հայրերն առմիշտ»։ Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին, հավատարիմ մնալով յուր էության գաղափարին, ոչ թե բաժանումն է մտցնում յուր պաշտոնյաների ու յուր ժողովրդի մեջ, այլ վարդապետում է, որ երկուքն էլ մեկ են, եւ միայն յուրաքանչյուրը պետք է յուրովսանն իրագործե յուր կոչումն Աստուծո արքայության իրականացման համար, մեկն՝ իբրեւ պաշտոնյա եւ մյուսն՝ իբրեւ Եկեղեցու մի անհրաժեշտ անդամ յուր նույնպես աստվածատուր շնորհներով։ Այս սկզբունքի իրական փաստը հավատքի մեջ է փայլում. «Մի սիրտ յօժարութեան ամենեցուն արանց եւ կանանց, ծերոց եւ տղայոց եւ ամենայն միաբանելոց ի Քրիստոս։ Քանզի առհասարակ զմի զինուորութիւն զինուորեցան, եւ զմիական զրահս հաւատոց պատուիրանին Քրիստոսի, եւ միով գօտեաւ ճշմարտութեան պնդեցին զմէջս արք եւ կանայք»[7]։ Պայմանավորված այս սկզբունքով՝ Հայ Եկեղեցին, որպես հայ ժողովրդի ավանդական արժեքների եւ ստեղծարար ոգու թարգմանն ու երաշխավորը[8], դարեր շարունակ իրականացրել է սոցիալական, կրթական ու լուսավորչական գործունեություն, հիմնել մատենադարաններ, դպրոցներ ու գրչության, մանրանկարչության օջախներ, ձեւավորել քրիստոնեական արժեհամակարգի վրա խարսխված բարոյական արժեքներ ու մշակույթ[9]։ Անուրանալի են իրավունքի

---

[7] *Տե՛ս Քրիստոնեական, էջ 175, 264, 302—303։*

[8] *Այս մասին տե՛ս Հայոց ինքնության քրիստոնեական հարացույցը (ձեւավորման ու կայացման փուլ), «Հայոց ինքնության հարցեր», Երեւան, 2014, էջ 6—24. տե՛ս նաեւ* Ս. Ջաքարյան, XIV-XV *դարերի հայ փիլիսոփայությունը հայոց ինքնության քրիստոնեական հարացույցի համատեքստում, ԲԵՀ, 2016, թիվ 2 (20), էջ 3—5։*

[9] *Տե՛ս* Է. Բաղդասարյան, *Հովհաննես Որոտնեցու դավանաբանական գրությունը Կոստանդին Ե. Սսեցի կաթողիկոսին, «Էջմիածին», 1973, Բ., էջ 25.* Ստեփանոս Օրբելյան,

բովանդակության վրա քրիստոնեության եւ մասնավորապես Եկեղեցու ունեցած դերն ու նշանակությունը[10]։ Գովեստի եւ ուշադրության է արժանի հայկական պետականության բացակայության պայմաններում ստեղծված Գոշի «Գիրք Դատաստանի»-ն։ Այս համատեքստում հիշատակելի անուններ են՝ Դավիթ Անհաղթը, Մովսես Քերթողը, Անանիա Շիրակացին, Հովհաննես Իմաստասեր Սարկավագը, Ներսես Լամբրոնացին, Վարդան Այգեկցին, Սմբատ Գունդստաբլը եւ այլք։

Մասնավորապես Ը. դարում Հովհան Օձնեցի Հայրապետի կողմից «Կանոնագիրք Հայոց»-ի ձեռնարկումը (եւ 726 թ. Մանազկերտի ժողովը)[11] ո՛չ միայն նպատակ է ունեցել համակարգելու ծիսական ու դավանական հիմնահարցերը, այլեւ պահպանելու Եկեղեցու եւ ժողովրդի ազգային ինքնությունն ու դիմագիծը։ Գրեթե նույն նպատակին ընդառաջ՝ դեռեւս 354 թ. Ներսես Ա. Մեծի կողմից գումարվել է Աշտիշատի ժողովը, որտեղ ի շարս կազմակերպչական, բարեսիրական, ծիսական ու դավանական հարցերի՝ որոշվել է պայքար ծավալել պարսկական ազդեցության տարածման, հեթանոսական սովորությունների դեմ՝ բացելով դպրոցներ, որբանոցներ, հիվանդանոցներ, անկելանոցներ, աղքատանոցներ ու այլ հաստատություններ։ «Քրիստոնեության մեջ սոցիալական գործառույթը կապվում է դեռեւս առաքելական շրջանի հետ (իսկ նախասաղմերը երեւան են գալիս Ավետարաններում (Մատթ. Ե. 41, Մարկ. Ժ. 45)։ Առաքելական գործերից եւ թղթերից տեսնում ենք, թե ինչպես ամենատարբեր առիթներով ժողովներ էին հրավիրվում (Գործք ԺԵ., Հռոմ. Զ. 4, ԺԲ. 7, ԺԳ. 5, Փիլ. Գ. 7)։ Ինչ վերաբերում է Եկեղեցու սոցիալական գործառնություններին, ապա պետք է ասել, որ Սոցիալական ինստիտուտն ինքնին ենթադրում է փոխադարձ իրավունքներ եւ պարտականություններ, շարունակական հարաբերություններ, որոնք պատճառաբանված են նպատակներով ու միջոցներով՝ ընտանիք, ընկերային կյանք, փոխադարձ հարգանք, հավատարմություն եւ այլն։ Սոցիալական ինստիտուտը, առհասարակ, այս ամենի համերաշխորեն ներդաշնակումը կամ

Սյունիքի պատմություն, թրգմ., ներած. եւ ծնթգ. Ա. Աբրահամյանի, Երեւան, 1986, էջ 361։

[10] *«Կրօնքն է որ ամեն ընկերութեանց մէջ հաստատուն կանոններ եւ պարտքեր կը սահմանէ, նամանաւանդ կրօնքն է որ պիտի առաջնորդէ ընտանեաց»* (Խ. Աշըխէանց, *Առտնին ընկերութիւն, «Յոյս», 1864, թիւ 4, էջ 94)։*

[11] *Տե՛ս* Ա. Մաթեւոսյան, *Մանազկերտի եկեղեցական ժողովը եւ Հայոց Եկեղեցու դավանաբանական համակարգը, Մերձավոր եւ Միջին Արեւելքի երկրներ եւ ժողովուրդներ,* XXX, *Երեւան, 2016, էջ 106–128։*

համախառնուրդն է։ Ինչպես ինքը՝ Եկեղեցին, այնպես էլ սոցիալական համակարգը ձեւավորվել է աստիճանաբար։ Հետեւապես Եկեղեցու ձեւավորմանն ու տարածմանը զուգահեռ առաջացել են նաեւ սոցիալական հիմնախնդիրները»[12]։ Եկեղեցին իր ներկայությամբ արդեն իսկ նպաստում է հասարակական կյանքում սոցիալական ծառայության ձեւավորմանն ու տարածմանը, քանի որ սոցիալական ծառայությունը ո՛չ միայն եկեղեցական հասարակական գործունեության կարեւոր բաղադրիչն է, այլեւ բացառապես եկեղեցական գործունեության ծնունդ։ Սոցիալական ծառայությունն այսօր էլ ընկալվում է որպես կրոնական հաստատությունների կողմից պատմականորեն հաստատագրված եւ իրականացվող հասարակական գործունեություն (հմմտ. Բ. Օր. ԺԵ. 3, 7—11, Ղեւտ. ԻԵ. 35, Սաղմ. ԺԷ. 7, Առակ. ԻԵ. 21, ԼԱ. 8, Դան. Դ. 24, Գործք ԻԹ. 12—13, 15, 16, Մատթ. ԻԵ. 35, 40, Մարկ. Ը. 28, Ղուկ. Զ. 36, Բ. Կորնթ. Թ. 7, Եբր. Ե. 7)։ Պետական ու քաղաքական իշխանության բացակայության պայմաններում, ազգն ու ազգային հարստությունը պահպանելու նպատակադրումներով, Հայոց Եկեղեցին իր ձեռքն է առել պետական կառավարման բնագավառները, կազմակերպել, ղեկավարել կամ մասնակցել ազգային-ազատագրական, հասարակական ու քաղաքական նախաձեռնություններին ու ձեռնարկումներին։ Բավական է նշել այնպիսի եկեղեցական դեմքերի, ինչպիսիք են՝ Ներսես Մեծը, Մեսրոպ Մաշտոցը, Եղիշեն, Հովհաննես Օձնեցին, Գրիգոր Նարեկացին, Մխիթար Գոշը, Մոմիկը, Հովհաննես Կթղ. Թութունջին, Ներսես Աշտարակեցին, Խրիմյան Հայրիկը, Մաղաքիա արք. Օրմանյանը, Մեսրոպ եպս. Տեր-Ներսիսյանը, Ներսես արք. Մելիք-Թանգյանը եւ շատ ու շատ ուրիշներ։

Քրիստոնեական կյանքի հիմնարար մի շարք սկզբունքներ եւս հաստատում են Եկեղեցու ընտանիք լինելու հանգամանքն ու դերակատարությունը. «Այն ժամանակ Պետրոսը մօտեցաւ նրան ու ասաց. «Տէ՛ր, քանի՞ անգամ, եթէ եղբայրս իմ դէմ մեղանչի, պէտք է ներեմ նրան. մինչեւ եօթն անգամ»։ Յիսուս նրան ասաց. «Քեզ չեմ ասում, թէ՝ մինչեւ եօթն անգամ, այլ՝ մինչեւ եօթանասուն անգամ եօթը» (Մատթ. ԺԸ. 21—22)։ Պետրոսի սույն հարցադրումը հեռավոր կապ ունի նախքան այդ Քրիստոսի արտաբերած՝ «Եթէ եղբայրդ քո դէմ մեղանչի, գնա՛, յանդիմանի՛ր

[12] Իսահակ վրդ. Պողոսեան, Եկեղեցու հանրային ծառայության դերը, Հայ Եկեղեցու սոցիալական ծառայությունը, «Էջմիածին», Բ., 2015, (այսուհետ՝ Իսահակ վրդ. Պողոսեան), էջ 86։

նրան, երբ դու եւ նա մենակ էք. եթէ քեզ լսի, քո եղբօրը շահեցիր։ Իսկ եթէ քեզ չլսի, ա՛ռ քեզ հետ մէկին եւ կամ երկուսին, որպէսզի երկու կամ երեք վկաների բերանով հաստատուի ամեն ինչ» մտքի (տե՛ս Մատթ. ԺԸ.15–16) հետ։ Ըստ ամենայնի՝ Պողոսն ուզում է հստակեցնել ներելու կերպն ու նախապայմանը։ Սակայն Քրիստոս կարճ ու հատու կերպով հռչակում է՝ «Քեզ չեմ ասում, թէ՝ մինչեւ եօթն անգամ, այլ՝ մինչեւ եօթանասուն անգամ եօթը», եւ վերջ է դնում խոսակցությանը (հունարեն՝ εως εβδομηκοντακις έπτά*), ինչը (հեգնական բովանդակություն ունի) եւ բառացի թարգմանությամբ նշանակում է, թե՝ «սա վերջին ասելիքդ է, եւ կամ՝ այլ բան ունե՞ս հարցնելու» (հմմտ. Ծննդ. ԻԱ. 8, 22, ԼԲ. 30–32, Լե. 18–20)[13]։ Քրիստոսի՝ ներողամտության վերաբերյալ սույն պատրաստակամությունը (իսկ ավելի հստակ՝ օրինադրությունը), որը կոչված է քրիստոնեական միջավայրում, եւ ի մասնավորի՝ Եկեղեցում համակարգելու եւ ներդաշնակելու միջանձնային հարաբերությունները, իրականանալի է նախեւառաջ ընտանեկան հարկից ներս։ Ընտանիքն է առաջնային ու նախամեծար այն միջավայրը, կամ ուրիշ խոսքով՝ հասարակության կայունության ամենաառանցքային այն հենասյունը (հմմտ. Երեմ. ԻԹ. 5–7), որտեղ անդամները, անկախ սեռից, տարիքից ու զբաղեցրած դիրքից, ունենում են եւ փոխօգնությամբ պայմանավորված բազմաճյուղ ապրումներ ու պարտականություններ, եւ հարաբերական ինքնուրույնություն։ «Քրիստոս սիրեաց զեկեղեցի, եւ զանձն իւր մատնեաց վասն նորա. զի զնա սրբեսցէ աւազանին բանիւ. զի կացուսցէ ինքն իւր յանդիման փառաւոր զեկեղեցի, զի մի՛ ունիցի արատ ինչ, կամ աղտեղութիւն, կամ այլ ինչ յայսպիսեաց. այլ զի իցէ սուրբ եւ անարատ» (Եփես. Ե. 25–27, հմմտ. Ա. 22, 23)։ «Սուրբ եւ անարատ» բնորոշումը կիրարկելի է աստվածային պարագայում եւ նախեւառաջ վերաբերում է Աստծուն, ապա՝ ընտանիքին ու Եկեղեցուն, (ինչպես նաեւ վերջիններից բխող ածանցումներին՝ մայրենի լեզվին, հայրենիքին, մայրությանը, եղբայրությանը եւ այլն)։ Գործք առաքելոցում տեսնում ենք, թե ինչպես էին նորադավան քրիստոնյաները հարատեւում առաքյալների ուսուցման, հաղորդության, հացի բեկման ու աղոթքների մեջ։ Հավատացյալներն ունեին ընդհանուր*

---

[13] *Տերտուղիանոսն ու Հերոնիմոսը կապ են տեսնում սույն եւ Ծննդ. Դ. գլխի միջեւ, որտեղ զետեղված է՝ «Տէր Աստուած ասաց նրան (Կայէնին). «Այդպէս չէ։ Նա, ով կը սպանի Կայէնին, եօթնապատիկ վրէժի կարժանանայ...» (Ծննդ. Դ. 15). (հմմտ.* Толковая Библия, т. 2, Москва, 2001, *էջ 660–661)։*

կենսաձեւ ու կենցաղավարություն. հարկ եղածին՝ վաճառում էին իրենց կալվածքներն ու ինչքերը եւ բաժանում։ Ամեն օր միասիրտ գնում էին տաճար, տներում հացը բեկում եւ ուրախությամբ ու սրտի պարզությամբ կերակուր ճաշակում։ Օրհնում էին Աստծուն եւ ամբողջ ժողովրդի մեջ հարգանք էին վայելում (հմմտ. Գործք Բ. 42–47)։ Միայն ընտանեկան հարաբերությունների պարագայում է հնարավոր նման կենսակերպ ձեւավորել, երբ գրեթե ամեն բան համատեղ է եւ առկա է գործնական ու անթաքուցանելի նվիրում դեպի հանուրն ու նվիրականը։

Մարդկային կյանքի ու կենցաղավարության մեջ ամրագրված բազում-անհամար սովորություններ ու սովորույթներ հաճախ, ըստ էության, (եղած կամ մոռացված) պատվիրանադրությունների օրինակներ, ածանցումներ-արտահայտություններ կամ հիշողություններն են (տե՛ս Ծննդ. Բ. 24, Ղեւտ. ԺԹ. 3, 32, Սիր. Գ. 14–15, Է. 25–27, Լ. 13, Տոբ. Ժ. 12, Հովհ. ԺԹ. 26–27, Ղուկ. ԺԵ. 18, 21, հմմտ. Առակ. Գ. 12, ԺԳ. 24, Եբր. ԺԲ. 6, հմմտ. Ծննդ. ԻԲ. 8, 22, ԼԱ. 41–45, ԼԲ. 30–32, ԼԵ. 18–20, 48, Ծ. 2–3, Ելք ԻԸ. 1–30, Լ. 16–38, ԼԹ. 1–5, Ղեւտ. ԺԸ. 16–17, ԻՁ. 1–2, ԻԷ. 1–11, Բ. Օր. ԺԴ. 1–2, ԺԵ. 15–17, ԻԷ. 20–22, Միք. ԺԷ. 1–5)։ Դրանցից ամենահիշարժանն ու ամենակայունը՝ ծնող-զավակ, ինչպես նաեւ զավակ-ծնող հարաբերությունն է, որ սկզբնավորվում է Աստված-մարդ, մարդ-Աստված սկզբունքից եւ կենսագործվում-կենսականանում է նախ ընտանիքի միջոցով ու ընտանեկան հարկից ներս։ Այս պատճառով է, որ Աստվածաշունչն ամենատարբեր առիթներով խրատում-հորդորում է ամուր ու առողջ պահել ընտանիքի կառուցվածքն ու համապատկերը (տե՛ս Ծննդ. Բ. 24, Ղեւտ. ԺԹ. 3, 32, Սիր. Գ. 14–15, Է. 25–27, Լ. 13, Տոբ. Ժ. 12, Հովհ. ԺԹ. 26–27, Ղուկ. 15. 18, 21, հմմտ. Առակ. 3 12, 13. 24, Եբր. 12.6)։ Եւ ամենեւին ոչ պատահականորեն Աստվածաշնչում կարելի է հանդիպել մի կողմից տունը՝ երդը, ծուխը, ցեղը, գերդաստանը շարունակելու պատվիրանադրությանը (տե՛ս, Երկր. Օր. 25. 5–10), իսկ մյուս կողմից՝ այնպիսի իրողությունների, երբ Աստված, ինչպես Ինքն է միջամտում, որ ցեղը շարունակություն ունենա (հմմտ. Ծննդ. 11. 30, 25. 21, 29. 31. 30. 23, Դատ. 13. 3, հմմտ. Ծննդ. 4. 1), այնպես էլ փրկագնում է ո՛չ միայն Իրեն հաճելի անհատականությանը, այլեւ վերջինիս ընտանիքի անդամներին (հմմտ. Ծննդ. 6. 18, 19. 12, Ելից 12. 22–23, Հեսու 6. 23–25, Մատթ. 1. 5, Գործք 16.31, 1 Կորնթ. 7. 1)։

Եկեղեցու բազմադարյա ինստիտուտը եւ կամ Եկեղեցին, որպես ամենայուրօրինակ ու վաղեմի սոցիալական հաստատություն, ամենատարբեր

մակարդակներով բազմիցս փաստել ու հավաստել է թե՛ իր ստանձնած փրկչաբանական առաքելությունը (հմմտ. Մատթ. 28. 19–20) եւ թե՛ իր առաքելության ինքնօրինակությունը գործնականում (հմմտ. Հովհ. 19. 26–27)։ Փրկչական՝ «Պիտի սիրես քո Տէր Աստծուն քո ամբողջ սրտով, քո ամբողջ հոգով ու քո ամբողջ մտքով... պիտի սիրես քո ընկերոջը, ինչպէս քո անձը...» (հմմտ. Մատթ. 22. 37–39) պատվիրանի կենսականացումը գործնականում քրիստոնյայի ամենակարեւոր պարտականությունն ու ձեռքբերումն է (բարեգործություն, հասարակական գործունեություն, դիակոնիա), որը նախաձեռնել, կազմակերպել ու համակարգել է Եկեղեցին (հմմտ. Հովհ. 13. 34–35, Ա. Կորնթ. 12. 5–6)։ «Սոցիալական ինստիտուտն առհասարակ մեծապես առնչվում է մարդկային հոգեբանությանը։ Այն ունի իր բազմաթիվ դրսեւորումները, որոնք ինչպես փոխլրացնում են իրար, այնպես էլ մրցակցության մեջ են միմյանց հետ։ Սոցիալական ինստիտուտների (լատ.՝ Institutum*) դերը, ընդհանուր առմամբ, ընդհանուր-հասարակական շահի պահպանությունն է... Այնպիսի սոցիալական ինստիտուտներ, ինչպիսիք են ընտանիքը, կրոնը, կրթությունը, գիտությունն ու առողջապահությունը, պարտադիր անհրաժեշտություն են եւ հոգեւոր ինստիտուտի անբաժանելի մասը։ Այլ խոսքով՝ անկարելի է երեւակայել մարդկության երեկը, այսօրն ու վաղը՝ առանց վերոհիշյալների։ Այլ հարց է, թե ներկայիս աշխարհում ընտանիք ասելիս ով ինչպիսի պատկերացում է ունենում. համատեղ ապրող կին եւ տղամարդ, կին, տղամարդ ու երեխաներ, մարդիկ, որոնք ունեն համատեղ կենցաղավարություն (եւ ոչ թե Ս. Պսակով միացած այր ու կին ամուսիններ), ինչն ինստիտուտի դեֆորմացիայի (աղավաղման ենթարկվելու) խոսուն վկայություն է։ Բոլոր դեպքերում մեկ բան եւս առավել քան ակնհայտ է՝ յուրաքանչյուր ինստիտուտ պետք է պատասխանատվություն կրի հանրության ու սերունդների առջեւ։ Սա նույնքան ակներեւ է, ինչպես եթե ասենք՝ կրթությունը ծառայում է մարդկության զարգացմանը, կամ կրոնը ենթադրում է համապատասխան սկզբունք ու կենսակերպ եւ այլն»*[14]։ Ասվածի վկայություն է նաեւ Զեբեդեոսի որդիների առիթով աշակերտներին ուղղված պատգամը. «...Ձեզնից ով կը կամենայ մեծ լինել, ձեր ծառան պիտի լինի. եւ ձեզնից ով կը կամենայ առաջին լինել, ձեր ծառան պիտի լինի» (Մատթ. 20. 26–27)։ Ինչպես նաեւ՝ «Դուք մի՛ զոք կոչէք վարդապետ, զի մի է ձեր ուսուցիչ, եւ ամենեքին դուք եղբարք*

[14] Իսահակ Վրդ. Պողոսյան, *էջ 84։*

էք։ Եւ հայր մի կոչէք ձեզ յերկրի, զի ձեր մի է Հայր, որ յերկինս է, եւ մի կոչիցիք ուսուցիչք, զի ուսուցիչ ձեր Քրիստոս է» (Մատթ. 23:8–10) դիտարկումը, որը, ըստ էության, «Նոր պատուիրան եմ տալիս ձեզ, որ սիրէք միմեանց. ինչպէս ես ձեզ սիրեցի, դուք էլ միմեանց սիրեցէք։ Եթէ դուք միմեանց սիրէք, դրանով բոլորը պիտի իմանան, որ դուք իմ աշակերտներն էք» (հմմտ. Յովհ. 13:34–35) հռչակման (տրամաբանության) եւ սկզբունքի ճիշտ եւ ճիշտ շարունակությունն է։ Այս իմաստով բավական ուշագրավ են Պողոս առաքյալի մի շարք դիտարկումները. «Մենք, որ ուժեղ ենք հաւատի մէջ, պարտաւոր ենք թոյլերի տկարութիւնը տանել եւ միայն մեզ համար հաճելի չլինել. այլ մեզնից իւրաքանչիւր ոք թող ընկերոջը հաճելի լինի ի շինութիւն բարի գործերի» (Հռոմ. 15. 1–6)։ Այսպես, ընտանիքում ծնողները հոգածություն են դրսեւորում զավակների, իսկ ավագները՝ կրտսերների ու ընտանյաց ավագ անդամների նկատմամբ. «Եղբայրնե՛ր, եթէ ձեզնից մէկը ինչ-որ յանցանքի մէջ բռնուի յանկարծ, դուք, որ հոգեւոր էք, վերահաստատէք նրան հեզութեան ոգով... Միմեանց բեռը կրեցէք եւ այդպիսով կատարեցէք Քրիստոսի օրէնքը... Թող իւրաքանչիւր ոք կշռադատի իր գործը եւ ապա՝ ինքն իր վրա՛յ միայն պարծենայ եւ ոչ թէ ընկերոջ հետ համեմատուելով. որովհետեւ իւրաքանչիւր ոք իր բեռն է կրելու» (հմմտ. Գաղ. 6. 2–5)։ Պետք է արձանագրել, որ վերոշարադրյալն ամբողջությամբ ընտանեկան կյանքի ու եղբայրության վկայություն եւ եղբայրասիրության ջատագովություն է, քանի որ «միմեանց բեռը կրելու» գործադրության եւ «Քրիստոսի օրենքը կատարելու» կիրարկման վայրը, նախեւառաջ ընտանիքն է, եւ ապա Եկեղեցին (հմմտ. Հռոմ. 13. 8–10)։ Բացի դրանից, նախ՝ ընտանիքում եւ ապա Եկեղեցում է, որ գերիշխում է փոխըմբռնման, այլ կերպ ասած՝ հեզության ոգին. յուրաքանչյուր ոք ունի իր տեղն ու դերը, իսկ «հանցանքներն» ու «զանցանքները», որպես կանոն, ենթակա են արձակման-լուծարման։ Ինչպես ընտանիքում, այնպես էլ Եկեղեցում մարդիկ սիրո՛վ են միավորվում։ Այս սկզբունքից ելնելով է, որ Ս. Գրիգոր Նարեկացին մարդուն համեմատում է իր Եկեղեցու հետ. «Իմանալին՝ խորհուրդ հոգւոյս, եւ շօշափելին՝ պատկեր մարմնոյս»[15]։ Պատահական չէ, որ Եկեղեցու մեջ, ինչպես որ ընտանիքում, համերաշխության եւ մյուսներին հոգ տանելու (այդ թվում՝ գործնականում) արտահայտված ձգտում կա (հմմտ. Հռոմ.12. 3–18)։ Ընտանիքի օրինակով է, որ Ս. Հովհաննես առաքյալը

[15] *Քրիստոնեական, էջ 261։*

հստակորեն պատգամում է՝«Եթէ մէկն ասի, թէ սիրում է Աստծուն, եւ ատի իր եղբօրը, սուտ է խօսում. ով չի սիրում իր եղբօրը, որին տեսնում է, ինչպէ՞ս կարող է սիրել Աստծուն, որին չի տեսել։ Եւ նրանից ունենք այս պատուիրանը՝ ով սիրում է Աստծուն, նա պէտք է սիրի նաեւ իր եղբօրը» (Ա. Յովհ. 4. 20–21)։ Եկեղեցու՝ ընտանիք լինելու մասին է նաեւ Ս. Հովհաննէսի Ավետարանում տեղ գտած Քրիստոսի մասնահատուկ անդրադարձը. «...աղաչում եմ... բոլոր ինձ հաւատացողների համար, որպէսզի ամենքը մի լինեն. ինչպէս դու, Հա՛յր, իմ մէջ, եւ ես՝ քո մէջ, որպէսզի նրանք էլ մեր մէջ լինեն... Եւ ես տուեցի նրանց այն փառքը, որ դու ինձ տուեցիր, որպէսզի մի լինեն, ինչպէս եւ մենք մի ենք... Եւ ճանաչեցրի նրանց քո անունը ու պիտի ճանաչեցնեմ, որպէսզի այն սէրը, որով ինձ սիրեցիր, նրանց մէջ լինի, եւ ես՝ նրանց մէջ»։ (Յովհ. 17. 20–26, հմմտ. Մատթ., 28. 18, Յովհ. 13. 35, 14. 9)։ Իսկ մեկ այլ տեղում՝ «Երանի՛ է քեզ, Սիմո՛ն, Յովնանի՛ որդի, որովհետեւ մարմինը եւ արիւնը չէ, որ յայտնեց քեզ, այլ՝ իմ Հայրը, որ երկնքում է։ Եւ ես քեզ ասում եմ, որ դու վէմ ես, եւ այդ վէմի վրայ պիտի շինեմ իմ եկեղեցին, ու դժոխքի դռները այն չպիտի յաղթահարեն» (Մատթ. ԺԶ. 19)։ Այսու՝ Ավետարանիչը, վկայաբերելով Քրիստոսի խոսքը, ընտանիքի գաղափարն անուղղակիորեն տարածում է անգամ աստվածության անձերի վրա։ Այս ընկալումը համերաշխորեն ներդաշնակվում է թե՛ Հին Կտակարանում զետեղված՝ «Տէր Աստուած ասաց. «Լաւ չէ, որ մարդը միայնակ լինի» (Ծննդ. Բ. 18) էական սկզբունքի եւ թե՛ Նոր Կտակարանում հանդիպող՝ «Նա ամեն ինչ հնազանդեցրեց Յիսուսի ոտքերի տակ եւ նրան հաստատեց, իբրեւ գլուխ Եկեղեցու, բոլոր բաների վրայ, Եկեղեցի, որ նրա մարմինն է, լրումը նրա, ով ամեն ինչ լցնում է ամեն բանի մէջ» (Եփես. Ա. 22–23, հմմտ. Ա. Կորնթ. ԺԴ. 12, Բ Կորնթ. ԺԲ. 12) աշխարհայացքի հետ։ Եկեղեցու՝ ընտանիք լինելու մասին է հավաստվում Ծաղկազարդի երեկոյան՝ Դոնբացեքի ընթացքում, տեղի ունեցող երկխոսությունը, երբ փրկության դռան բացումն ակնկալող ժողովրդի կողմից հանդես եկող հոգեւորականն ընթերցում է. «Սա է մեզ մայր անարատ, եւ ի սմանէ ծնանիմք որդիք լուսոյ եւ ճշմարտութեան. եւ սա է մեզ յոյս կենաց, եւ սովաւ գտանեմք զփրկութիւն հոգւոց, եւ զի սա է մեզ ճանապարհ արդարութեան, եւ սովաւ ելանեմք առ Քրիստոս հայրն մեր երկնաւոր» աղերսը[16]։ Եւ վերջապես, ուշադրության արժանի են Պողոս առաքյալի՝ Կորնթացիներին ուղղված թղթում

[16] *Տե՛ս Ժամագիրք, Ծաղկազարդի երեկոյ, կարգ դռնբացէքի։*

(«Քրիստոսի խորհրդավոր մարմինը» (Ա. Կորնթ. ԺԲ. 8–27) եւ «Մի մարմին, բայց՝ բազում անդամներով» (Ա. Կորնթ. ԺԲ. 26–13) վերտառությունների ներքո) տեղ գտած բացատրություններն ու բացահայտումները։ Առաքյալը, մերժելով կռապաշտությունն իր բոլոր կերպերի մեջ, կարեւորելով իմաստությունը, հավատքն ու խորհուրդները, ինչպես նաեւ վկայելով հրաշքի իրողությունն ու հավաստի լինելը Եկեղեցու մեջ եւ վկայաբերելով անցյալի հրաշքները, մեկ մարմնի օրինակով եւ այնքան մանրամասնորեն ներկայացնում է Եւ մարդկության ու մասնավորաբար քրիստոնյաների մեկ լինելու հանգամանքը, Եւ եկեղեցական ընտանիքի եզակիությունն ու աստիճանակարգությունը։ Անհրաժեշտ է նշել, որ Եկեղեցու (հմմտ. Ծննդ. Բ. 27) ուղիղ գործունեությունը հատկանշվում է նախեւառաջ բարոյականությամբ, ինչն իրականացվում է նախ քարոզության միջոցով. այսկերպ Եկեղեցին ոչ միայն չի քողարկվում, այլեւ հայտնի կերպով ցուցանում է իր դիմագիծը... Եկեղեցու իրավասությունը գալիս է Քրիստոսից եւ բխում է Ավետարանի ոգուց՝ «Այն ամենը, ինչ կկամենաք, որ մարդիկ ձեզ անեն, այդպես եւ դո՛ք արեք նրանց, որովհետեւ այդ իսկ են Օրենքն ու մարգարեները...» (Մատթ. է. 12)։ Եւ այս ամենն աստվածային շնորհի, ծրագրի ու հայտնության մաս է. այնպես, ինչպես որ Աստված ձեռնարկում է արարչագործությունն ու մարդուն ստեղծելու գործընթացը, ինչը եւս լոկ տեսություն կամ տեսական համոզում չէ, այլ նաեւ համաժամանակյա իրականություն եւ մանավանդ Աստծու սիրո դրսեւորումը՝ ստեղծագործություն։ «Եկեղեցին մի կողմից հանրային կյանքի մաս է կազմում, իսկ մյուս կողմից ներառում է այդ կյանքն ու պատասխանատու է մարդկության հոգեւոր-բարոյական նկարագրի համար (հմմտ. Ծննդ. Բ. 27)։ Եկեղեցու սոցիալական ծառայության վարդապետությունը պատկանում է ոչ թե գաղափարական կամ այլեւայլ ոլորտներին, այլ հենց աստվածաբանությանը (ավելի հստակ՝ բարոյական աստվածաբանությանը)։ Հետեւապես, Եկեղեցու սոցիալական ծառայության գործառույթն աստվածաբանական բնույթի է՝ հավատքի գործնականացմամբ։ Սրանով Եկեղեցին ոչ միայն չի շեղվում իր առաքելությունից, այլեւ փաստացի հավաստում եւ գործնականում հատկանշում է իր հավատարմությունը ստանձնած առաքելությանը (հմմտ. Ծննդ. Ա. 26, Հռոմ. Ը. 19)՝ շարունակելով մնալ աստվածային աղբյուր (Հռոմ. Ե. 12, Հովհ. Գ. 12)»[17]։

---

[17] *Հմմտ.* Իսահակ վրդ. Պողոսեան, *էջ 85։*

РЕЗЮМЕ

В статье с библейскими свидетельствами и ссылками на церковных летописцев подробно затрагивается совокупность понятий «церковь» (Бог, семья), «церковь» и «семья», их функции по отношению к этничности, прямому, переносному, опосредованному значениям. Здесь упоминаются социальные вопросы и функции церковного института (в частности, армянского).

SUMMARY

The article, with biblical testimonies and references to church chroniclers, discusses thoroughly enough the meaning of “church” as God’s family, the concepts “church” and “family”, the totality of their functions and correlation in the context of ethnicity in direct, figurative and mediated senses. There is a reference to the social issues and functions of the (particularly Armenian) Church Institution.